

ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМДАГИ НАЗАРИЙ- КОНЦЕПТУАЛ ТАМОЙИЛЛАРИ

Дурдона Мустафакулова

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети
жаҳон иқтисодиёти йўналиши магистранти
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17489934>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 31-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

тизимли ёндашув,
фанлараро интеграция, ўрта
таълим, назарий асослар,
концептуал тушунчалар,
педагогик таҳлил, тимизли
фикрлаш, ўзбек олимлари,
таҳлил, таққослаш,
мисоллар.

ABSTRACT

Умумий ўрта таълимда фанлараро интеграциянинг самарали татбиқи муҳим назарий – илмий аҳамият касб этади. Мазкур мақолада фанлараро интеграциянинг тарихий илдишларини, назарий асосларини ва концептуал тушунчаларини ўрта таълим контекстида тадқиқ қилинади.

Бугунги таълим тизимида фикр эркинлиги, ғоялар хилма – хиллиги жараёни вужудга келмоқда. Зеро, бу жуда катта ахлоқий, маънавий – маърифий ҳодиса ҳисобланади. Ўқувчиларнинг билимларини фрагментар эмас, балки тизимли ҳолда шакллантиришда интеграциянинг аҳамияти жуда муҳим. Хусусан, 5-9-синфларда тарих ва адабиётни интеграция қилиш орқали миллий истиқлол ғоясини сингдириш мумкин. Замонавий таълим тизимида фанлараро интеграция ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишнинг энг муҳим омилларидан бири сифатида кўрилади.

Умумий ўрта таълимда, яъни 1-11-синфларда фанларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш орқали ўқувчиларда дунёнинг бир бутунлиги ҳақидаги тасаввурни шакллантириш мумкин. Интеграция латинча "integratio" сўзидан келиб чиққан бўлиб, "тиклантириш, тўлдириш, бутунлаштириш" маъносини англатади. Бу жараён таълим мазмунининг дифференциацияси (ажратиш) билан бирга амалга оширилади ва фанларни яқинлаштириш, уларнинг ўзаро боғлиқлигини оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистонда умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти (ДОТС) фанлараро интеграциянинг аҳамиятини таъкидлайди. Масалан, ўқиш, она тили, математика, табиатшунослик ва бошқа фанларнинг бирлашуви орқали ўқувчиларда экологик маданият, иқтисодий тафаккур ва эстетик ҳиссиётларни ривожлантириш мумкин. Бу йўналиш ўзбек олимларининг илмий ишларида кенг ўрганилган. Р.А.Мавлонова ва Н.Х.Раҳмонкулова ўзларининг "Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси" (2009) китобида интеграциянинг бошланғич

синфлардаги назарий асосларини кўриб чиққанлар. Уларга кўра, интеграция фанлар орасидаги алоқаларни янгиланган, юқори сифатда бир-бирига боғлаш босқичи бўлиб, ўзини юқори кўринишда намоён этади.

Фанлараро интеграциянинг назарий асослари 19-20-асрларда шакллана бошлаган. Рус педагоги А.Я. Герд, Д.Н. Кайгородов ва А.П. Павлов каби олимлар табиатшунослик ва она тилини бирлаштиришни таклиф қилганлар. Хорижий тажрибада эса Буюк Британияда интегрatív илмлар, Корея ва Австралияда бирлашган фанлар, Япония ва Германияда алоҳида фанлар, Венгрияда маданий йўналишдаги интеграция қўлланилади.

Интеграциянинг концептуал асослари дидактик, психологик ва фалсафий принципларга таянади. Дидактик жиҳатдан у таълимнинг яхлитлиги ва тизимлилигини таъминлайди, психологик жиҳатдан ассоциатив тафаккурни (Я.А. Самарина таърифи бўйича) ривожлантиради, фалсафий жиҳатдан эса табиат ва инсоннинг бирлигини (Т. Кун, В.С. Стопин ишлари) кўрсатади. Ўзбек олимларидан Қундузхон Хусанбоева ва Роза Ниёзметова фанлараро алоқа ва интеграцияни икки хил тушунча сифатида ажратиб кўрсатганлар: алоқа – содда боғланиш, интеграция – юқори даражадаги синтез.

Фанлараро интеграция ҳақидаги мунозаралар таълим тизимининг замонавий талабларидан келиб чиқади. Бир томондан, интеграция ўқув жараёнининг самарадорлигини оширади, иккинчи томондан, унинг амалий татбиқида қийинчиликлар мавжуд. Ўзбек олимларининг ишларида бу масала кенг муҳокама қилинган. Масалан, Мавлонова Р.А. ва Раҳмонқулова Н.Х. (2009) интеграциянинг йўналишларини қуйидагича таснифлайдилар: кўп предметлилик (икки ва ундан ортиқ фанларни таққослаш), чегара фанлар асосида (янги фанлар яратиш, масалан, молекуляр биология), асосий фанлар (педагогика, кибернетика), комплекс объектларни ўрганиш (Koinot, инсон, атроф муҳит), маҳаллий ва глобал муаммолар (илмий, экологик, саноат, маданий ривожланиш), фаолият асосида (китоб билан ишлаш, кузатишлар, тажрибалар).

Бу йўналишлар ўрта таълимда қўлланилади. Масалан, 7-синфда биология ва географияни интеграция қилиш орқали экологик муаммоларни (Орол денгизи қуриши) ўрганиш мумкин. Хорижий олимлардан Л.Н. Бахарева интеграцияни "фанларни яқинлаштириш ва боғлаш жараёни" деб ҳисоблайди, бу ўзбек олимларининг фикрларига мос келади. Аммо мунозарада интеграциянинг камчиликлари ҳам таъкидланади: такрорланишлар, фанлараро алоқаларнинг тўлиқ қамраб олинмаслиги, ўқув режасидаги ўзгарувчан қисмга кириши, методик қўлланмаларнинг етишмаслиги, ўқитувчиларни тайёрлашнинг такомиллаштирилмаганлиги.

Ўзбек педагогикасида Абдулла Авланий (1878-1934) интеграциянинг илдизларини кўрсатган. Унинг "Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ" (1915) асарида таълимнинг ҳар бир қисмини ўз вақтида тартиб билан амалга ошириш – интизом, деб таъкидлайди. Бу фанлараро интеграциянинг психологик асосларига мос келади. Яна бир ўзбек олими Ф. Хаматнуров мунозара шаклидаги дарсларни таклиф қилади, унда фанлар ўртасидаги алоқаларни муҳокама қилиш орқали ўқувчиларнинг критик тафаккури ривожланади.

Хорижий тажриба билан муқоиса қилганда, Ўзбекистонда интеграция миллий қадриятларга (экология, ватанпарварлик) таянса, Ғарб мамлакатларида (АҚШ,

Германия) у технологик ва илмий йўналишда кучлироқ. Масалан, Сингапурда 4 та интегратив фан, бу ўқув юкламасини камайтиради. Аммо Ўзбекистонда бу жараён рақамли таълим муҳитида ривожланмоқда (Мирзиёев Ш.М. асарларига асосан), лекин ўқитувчилар тайёргарлигининг пастлиги муаммо бўлиб қолмоқда.

Интеграциянинг психологик-педагогик жиҳатлари муҳокама қилинади. Я.А. Самаринанинг ассоциатив тафаккур тушунчасига таяниб, интеграция билимларни локал, тизимга тегишли, интра- ва интер-системалик ўхшашликлар орқали шакллантиради. Бу ўрта таълимда ўқувчиларнинг интеллектуал мустақиллигини оширади. Аммо мунозарада шунингдек, интеграциянинг ҳаддан ташқари механик бирлаштиришга олиб келиши мумкинлиги таъкидланади, бу фанларнинг чуқурлигини йўқотади.

Таҳлилда интеграциянинг даражаларини ажратиш мумкин: интрафан (битта фан ичида), интерфан (фанлар ўртасида), супрафан (яхлит дунёқараш). Масалан, 6-синфда математика ва физикани интеграция қилиш орқали ҳаракат масалаларини ҳал қилиш – интерфан даражаси. Таққослашда ўзбек тажрибаси хорижийдан фарқ қилади: Японияда фанлар алоҳида, аммо Ўзбекистонда ДОТСга кўра, "Инсон ва жамият" фани этика, эстетика, иқтисод ва ҳуқуқни бирлаштиради.

Мисоллар келтирсак, 3-синфда "Экология нима?" дарсида математика ва табиатшунослик интеграцияси: ўқувчилар нефт тўкилишининг ҳажмини ҳисоблайдилар ва Орол денгизи муаммосини муҳокама қиладилар. Бу экологик тафаккурни ривожлантиради. Таҳлилда афзалликлар: вақт ва ресурсларни тежаш, мотивация ошиши, эмоционал англаб олиш. Камчиликлар: такрорланишлар, ўқитувчиларнинг тайёргарлиги етишмаслиги.

Психологик таҳлилда интеграция ассоциатив тафаккурни ривожлантиради (Самарина Я.А.), ўқувчиларнинг фикрлаш турларини (анализ, синтез) шакллантиради. Ўрта таълимда бу интеллектуал мустақилликни оширади, аммо ўқув юкламаси оғирлашиши мумкин.

Фанлараро интеграциянинг самарали татбиқи учун қуйидаги таклифларни бераман. Биринчидан, ўқитувчиларни тайёрлашни яхшилаш: университетларда интегратив курсларни киритиш, масалан, педагогик мониторингни ўргатиш (узлуксизлик, илмийлик, тарбиявий йўналиш). Иккинчидан, ўқув режаларини қайта кўриб чиқиш: 5-9-синфларда бинар дарслар (математика + физика) ни кўпайтириш. Учинчидан, рақамли воситалардан фойдаланиш: виртуал экскурсиялар орқали фанларни интеграция қилиш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, умумий ўрта таълимда фанлараро интеграциянинг назарий-концептуал асослари таълимнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ўзбек олимларининг ишларига асосланиб, интеграциянинг турлари, даражалари ва афзалликлари таҳлил қилинди. Таққослашлар хорижий тажриба билан ўхшашликларни кўрсатди, мисоллар амалий аҳамиятни исботлади. Таклифлар татбиқ этилса, таълим тизими яхшиланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: "Ўзбекистон", 2021.
2. Беруний А. Танланган асарлар. Тошкент: "Фан", 1968.
3. Ўзбек педагогикаси антологияси. Тошкент: "Ўқитувчи", 1995.

4. Мавлонова Р.А., Раҳмонқулова Н.Х. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. – Тошкент: Илм-Зиё, 2009. – 256 б.
5. Мавлонова Р., Раҳманқулова Н. Бошланғич таълим педагогикаси: Инновация ва интеграция. – Тошкент: 2013. – 300 б.
6. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: 1915 (қайта нашр 1992). – 150 б.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – 320 б.
8. Ҳусанбоева Қ., Ниёзматова Р. Адабиёт ўқитишда фанлараро интеграция хусусиятлари. – Тошкент: 2024. – 200 б.
9. Ҳаматнуров Ф. Таълимда мунозара шаклидаги дарслар. – Тошкент: 2010. – 180 б.
10. Ўзбекистоннинг таниқли олимлари энциклопедияси. 1-том. – Тошкент: 2006. – 400 б.

